

TÖRTÉNETI SZEMÉLYNÉVVIZSGÁLATOK A MAGYAR NYELVTERÜLET ÉSZAKKELETI RÉGIÓJÁBAN

Örvendetes tényként állapíthatjuk meg, hogy Magyarországon az utóbbi fél évszázadban jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés a magyar személynevek iránt mind a lakosság különböző rétegei, mind a szaktudomány képviselői körében. Tudományos publikációk tucatjai születtek az egyes magyar személynév-fajtákról. Az efféle vizsgálatok között mindinkább előtérbe kerültek a történetiek. Az utóbbiak számát gyarapítja az alábbiakban bemutatandó két kötet. Szerzőjük, N. FODOR JÁNOS térben (az északkeleti magyar nyelvterület) és időben (1401–1526) egészíti ki elődei és kortársai kutatásait.

A szerző indokoltan jelentette meg két külön kötetben kutatásainak eredményeit, ugyanis műfaját, célját tekintve két, teljesen eltérő típusú munkáról van szó. Az egyik a kutatás folyamatában előállt névkorpuszból szerkesztett személynévszótár, adattár, amely az egyes névegyedekről egyenként mondja el a legfontosabb ismereteket, és amely mindezek miatt alapul szolgál a másik kötet elemzéseéhez. A másik kötet szintén önálló egészlet képez, hiszen két személynév-fajta, a család- és keresztnevek 15–16. századi rendszerének megismeréséhez járul hozzá. Ezek közül is különösen a családnevek kialakulásának, felépítésének és változásának rendszerszerű jellemzőit tárja fel részletezőbben. A kiadványok bemutatását a kutatási folyamat rendjének megfelelően a szótári egységgel kezdem.

N. FODOR JÁNOS: A FELSŐ-TISZA-VIDÉK KÉSŐ KÖZÉPKORI SZEMÉLYNEVEINEK SZÓTÁRA (1401–1526) Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, 2010. 326 lap

1. N. FODOR JÁNOS a kötet előszavában jelzi, hogy munkáját hiánypótlónak tartja, ugyanis eddig a Mohács előtti egy és negyed évszázad személyneveinek a kutatásai igen kevés figyelmet kaptak. Ugyanakkor újszerű szótári feldolgozását egyfajta kísérletnek is tekinti: arra törekszik, hogy a névkutatásban érvényesíthető többféle szempontot olyan lexikográfiai módszerrel, olyan szerkesztési elvekkel jelenítse meg, amelyek megfelelnek az újabb tudományos elvárásoknak, ugyanakkor jól átláthatók és több területen felhasználhatók. Az egyes névcikkek szerkezete ezáltal egyértelműen gazdagabb, informatívabb a hasonló típusú régebbi szótárokénál.

2. A logikus tagolás nagy előnye a munkának. Három fő egység különül el benne: az elsőben a szótár használatához szükséges ismereteket közli a szerző, a másodikban a személynevek állományát adja közre (sajátos szempontjai, szemlélete szerint hét egységre bontva őket), a harmadikban pedig különféle mutatókban sorakoztatja fel személy- és településneveit.

„Az anyaggyűjtés módja” című alfejezetben (11–3) hangsúlyozza, hogy csak primer (eredeti vagy másolatban fennmaradt) levéltári források (oklevelek) anyagát használta fel. Segítségükkel lokalizálja az egyes neveket, földrajzi ponthoz (településhez, vármegyéhez) köti őket. Adatfeltárásában és -feldolgozásában teljességre törekszik.

„A szótári adatok számarányai” című alfejezetében (13–4) megismertet névanyagának mennyiségi mutatóival. Összesen 8735 személy 10 440 névadatát taglalja névtárában, s ennek mintegy háromnegyed része már kéttagú, azaz megkülönböztető elemet is tartalmaz.

Az első szerkezeti egységnek a „Tájékoztató a szótár használatához” című fejezetében (15–29) részletesen taglalja a családnévszótári rész elrendezését. A névcikkek kialakításában – újszerűen – egyidejűleg három fő szempontot is érvényesít: a névalakokat adott személyhez, helyhez és időhöz igyekszik kötni. A szócikkek felépítése a szerkesztés elvei miatt bonyolultabb a hagyományosaknál. A címszavak több rétegből tevődnek össze: magyar és idegen eredetű nevekből, valamint latin névformákból. Az önálló címszavak száma 1972, az utalóké 102. Az előbbiből idegen eredetű 133, latin köznévi eredetű 44, feltáratlan eredetű és motivációjú 100. A címszóként álló személynevek adatai a szócikkekben belül települések szerint rendeződnek, ezen belül megtartják kronologikus rendjüket.

N. FODOR JÁNOS véleménye szerint is a legnehezebb feladat az egyes személyek azonosítása, azaz a családnév(előzmény)nek a jelölthöz való kapcsolása volt. A külön-külön személy nevének tartott alakok külön (félkövér) sorszám alatt találhatóak.

Nyelvi, névtani szempontból a névcikkeknek igen fontos részét képezik a néveredethez kapcsolódó magyarázatok. N. FODOR JÁNOS a névelőzményül szolgáló nyelvi eszközök tárgyalása során a megkülönböztető név kialakulásának pillanatát, azaz az első névviselő és a névvé váló lexéma jelentése közötti összefüggést próbálja meg feltárni, ezért többnyire a név köznévi előzményét veszi figyelembe. Csak helyeselhetjük, hogy a tulajdonnévi előzményű nevek tárgyalásakor nem vállalja a többszörös, gördített etimologizálást. Az idegen eredetű nevek esetében azonban vitatható az az eljárása, amelyben nem elégszik meg az idegen eredet megállapításával, hanem igyekszik megfejtetni az idegen nyelvi névvé válást, annak motivációját.

A szócikkek végén közli a szerző a családnévelőzmény névadási alapjára utaló véleményét, vagyis arra a kérdésre törekszik válaszolni, hogy milyen indíték(ok)kal, milyen motivációs tényező(k) alapján választották az adott nevet az adott személynek. Úgy véli, hogy a számításba jövő motivációs vonások öt átfogó funkcionális-szemantikai kategóriába és azokon belül több alkategóriába illeszkednek be, illetőleg azokba sorolhatók (24).

„A latin névformák” című alfejezetben (25–7) azokat az egyéb, rövidebb társakat mutatja be, amelyek az egytagú egyénnevek mellett megkülönböztető elemként álló, valamiféle latin formákat tartalmazó neveket rendezik el, és dokumentálják az előző szótárhoz hasonló módon. Ezekből a szerző a családnévszótári rész után hat rövidebb szótári egységet alkotott. A latin köznevet tartalmazó nevek tárában címszóként kiemelve a latin köznevet találjuk. A 44 különböző latin köznévi 591 személyre vonatkozik. A latin *de* prepozíciós nevek jóval népesebb csoportját a névadásban mutatkozó társadalmi tényezők érzékeltetésére két fejezetben sorakoztatja fel az író. A nemesekében a család birtokának a helyét, illetőleg lakóhelyét feltételezi, a jobbágyokéban viszont a származási helyüket. Címszóként mindegyik csoportban az adott település neve áll. Az eddigiektől eltérő módon kellett eljárnia a szerzőnek a latin szerkesztésmódú *filus*-os és a genitívuszos apanevek (PAT) esetében, mivel a személyek összetartozását lehetetlen volt megállapítani, így a településnevek szolgálnak címszóként. Ugyanígy járt el az egytagú nevekkal.

A kötet első fő szerkezeti egységének a végére helyezte a szerző a „Felhasznált szakirodalmi művek, kézikönyvek és forráskiadványok” (30–34) terejdelmes listáját, valamint rövidítéseit és egyéb jeleinek magyarázatát (35).

3. A kiadvány második fő részét a hét egységre bontott személynévtár alkotja (36–297). A névcikkek a sokirányú ismeretközlés ellenére egységesen alkalmazott betűstílus, tagolás, kiemelés, jelhasználat stb. következtében igen jól áttekinthetők, kiválóan használhatók. Megfigyelhetők az egyes nevek fonetikai, írás- és alakváltozatai, nyelvjárási jellemzői; a névviselek számozásából a nevek gyakorisága, a települések közléséből pedig térbeli elterjedtségük is kitűnik; a teljes névkapcsolatok megadásából azok sokfélesége, az azonos személyekre vonatkozó utalásokból pedig a fel-feltűnő többnevűség látható stb. A szótár lapozgatásával azonnal kiderül például, hogy milyen számban, arányban és milyen területi szórtságban voltak jelen a vizsgált időszakban a népnévi eredetű családnevek. Hasonlóan igen szembeötlő bizonyos foglalkozásnevek gyakorisága (*Bíró* 53, *Katona* 23, *Kovács* 92, *Szabó* 115, *Varga* 96, *Varró* 35 stb.)

Mindenképpen N. FODOR JÁNOS érdemének kell tartanunk, hogy a nevek eredetének, a névelőzmények nyelvi eszközeinek a feltárásában kellő óvatossággal igyekszik eljárni, amikor némely nevek esetében nem kardoskodik mereven egy-egy elképzelése mellett, hanem többféle lehetőséget is számításba vesz, elképzelhetőnek tart. Ugyanígy járt el a névadás indítékainak a feltárásakor is. Hasonlóképpen el kell ismernünk a szerzőnek azt az eljárását, hogy a névcikkeken belül nagyszámú utalással törekszik felhívni a figyelmet a nevek eredetére vagy motivációira, illetőleg egyéb, a névviselek között feltételezhető összefüggésekre.

A „Névvégmutató” közzététele igen nagy haszonnal jár a névkutatásban. Jelentősen megkönnyíti például bizonyos alaktani kérdések vizsgálatát.

4. Összességében elmondhatom, hogy N. FODOR JÁNOS szótára által különösen jelentős, hiánypótló történeti személynévtárral gazdagodott névtani szakirodalmunk, nagymértékben hozzájárulva ahhoz, hogy személynéveink ómagyar kori története kiteljesedjék. Névtárait nem csupán az onomasztika képviselői forgatják majd nagy haszonnal, hanem a nyelvtörténet, a dialektológia, a lexikológia, a történettudomány különböző szakágainak, a néprajznak és egyéb tudományágaknak a kutatói is.

**N. FODOR JÁNOS: SZEMÉLYNEVEK RENDSZERE
A KÉSEI ÓMAGYAR KORBAN. A FELSŐ-TISZA-VIDÉK
SZEMÉLYNEVEINEK NYELVI ELEMZÉSE (1401–1526)
Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, 2010. 159. lap**

1. A bemutatandó kötet a szerző 2008-ban készített, „Északkelet-Magyarország személynéveinek komplex nyelvi elemzése” című doktori értekezése első felének javított, átdolgozott változata. Elemző munkájához az alapot a kutatása során előállt névkorpuszból szerkesztett, a mintegy 10 500 névadatot tartalmazó személynévtára képezi.

Bevezetésében (7–9) a szerző indokolja korszakának és témájának választását. Úgy látja, hogy a 15. század személynévtörténetünknek az az izgalmas korszaka, amikor a kéttagú névrendszer állandósult, családneveink kialakultak, viszont e korszak jelentőségének megfelelő vizsgálata mind ez ideig elmaradt a magyar névtudományban. Munkája fő célja tehát az volt, hogy feltárja a kései ómagyar korban létrejött családnevek kialakulási folyamatának, nyelvi felépítésének, változásának rendszerszerű jellemzőit és keletkezéstörténeti vonatkozásait, majd az, hogy ennek révén hozzájáruljon a családneveink rendszeréről vallott nézetek árnyalásához, pontosításához, megerősítéséhez. Vizsgálatához HOFFMANN ISTVÁNNak a helynevek rendszerére kidolgozott modelljét (Helynevek nyelvi elemzése. Budapest, 2007²) veszi alapul. Munkáját négy fő szerkezeti egységre bontva tárgyalja.

2. Az első fejezet „Általános névtani és terminológiai kérdések” (11–6) címmel sorra veszi a tulajdonnévfajtáknak, de elsősorban és részletesebben a személynévfajtáknak a korábbi szakirodalmakban használt terminusait. Új megnevezésként a családnév és a keresztnév együttesére a *kéttagú névszerkezet* terminust javasolja, a mögötte lévő névhasználati rendszert pedig *kéttagú névrendszer*-nek nevezi.

Szintén átfogóbb névtani kérdésekkel foglalkozik a második, „A magyar családnevek kialakulása” (17–56) című fejezet, melynek végső következtetése, hogy több tényező (a gazdasági élet, a társadalmi rend, a nyugatról érkező kulturális minták, az írásbeliség elterjedése, a hivatalos közegek, belső funkcionális kényszer stb.) egymást erősítő hatása eredményezte ennek az öröklődő névfajtának a kialakulását.

A szóbeli kéttagú használatra leginkább a 13. század közepétől terjedő *dictus*-os nevek utalhatnak, amelyek esetében a keresztnév mellett álló járulékos elemben az elnevezettnek a környezete által kiemelt valamely jellemző sajátossága tükröződik. A szerző szerint e szókapcsolatok már a kéttagú névszerkezetek élőnyelvi jelenlétének, a kéttagú névrendszer létrejöttének a kétségtelen bizonyítékai. Szerinte a 14. század második felétől ez a névhasználat már teljesen általánossá válik. A keresztnév mellett megjelenő második névtag azonban ekkor még változékony volt; ha a névadás alapja megváltozott, vagy ha az egyén meghalt, a név is feledésbe merült. Az efféle, még nem örökölt névfajtát családnévelőzménynek, másképp megkülönböztető névnek tekinti és nevezi a szerző.

A családnévvé válás fontos feltétele az örökölhetőség. E kritérium teljesülése a magyar társadalom egészénél csak hosszan tartó ingadozások közepette (a 14. század második felétől) a 18. század végén, II. József rendeletével (1787) valósul meg. A jobbágyok és a nemesek családneveinek öröklődéssel történő megszilárdulásait okleveles és egyéb forrásai nagyszámú példájával igazolja a szerző.

3. A kötet címében is jelzett téma kifejtésére, a saját gyűjtésű névállomány nyelvi-névtani elemzésére elsősorban a harmadik, „Névrendszertani vizsgálatok” című központi fejezet (57–120) szolgál. Ennek bevezető alfejezeteiben a szerző állást foglal a természetes keletkezésű magyar családneveknek az elnevezettek (denotátumok) általi motiváltsága mellett. Az európai (angol, német) névkutatásra kitekintve arra a következtetésre jut, hogy a névadás aktusának alapját univerzális sajátosságok határozzák meg, amelyeket nyelven kívüli tényezők motiválnak, a névadás megvalósulása ellenben nyelvspecifikus eszközökkel történik.

A továbbiakban az író tisztázza, hogy a kései ómagyar kori családneveknek, pontosabban azok névelőzményeinek, a megkülönböztető neveknek a névrendszertani vizsgálatát több szempontú elemzési modellel mutatja be. Támaszkodik a HOFFMANN ISTVÁN által a helynevek tipizálására kidolgozott többszintű strukturalista modellelre, alkalmazza annak fogalom- és műszókészletét. Ezt kiegészíti és összekapcsolja a kognitív nyelvészet fogalomhasználatával és szempontjaival. Funkcionális-szemantikai szempontból a családnév egysége a névrész, lexikális-morfológiai szempontból pedig a névrészeket felépítő lexémák és todalékmorfémák, a névelemek. A nevek leírását teljesebbé a keletkezéstörténeti elemzés teheti. A továbbiakban részletesen kifejti saját funkcionális-szemantikai rendszerezésének modelljét (72–85): elvégzi a motivációs lehetőségek számbavételét, vagyis a névadási indítékokat (névrészfunkciókat) igyekszik elkülöníteni és kategorizálni.

Az első fő kategóriát a sajátosságjelölő funkcióval (S) bíró névrészek alkotják. A kognitív szemantika felfogását is figyelembe véve az elnevezendő egyénnek a valóság főbb összetevőivel való kapcsolata (relációs viszonyai) szerint ötféle funkcionális csoportot vél elkülöníthetőnek. 1. Megjelenhetnek a névadásban az elnevezett személy egyéni attribútumai; ekkor az individuális funkció kerül előtérbe. 2. A névadás során a névrész utalhat az elnevezettnek más személlyel vagy emberek csoportjával való konkrét kapcsolatára is. A névrész ezekben az esetekben perszonális funkciót jelenít meg. 3. Szociális funkciójúaknak tartja a szerző azokat a névrészeket, amelyek az elnevezett társadalmi szerepére, helyzetére, állapotára utalnak. 4. Gyakori a megkülönböztető névben a személynék valamely (birtok-, lakó- vagy származási) helyhez fűződő viszonya; ezekben a névrész lokális funkciót tölt be. 5. Utalhat a névrész az elnevezetttel kapcsolatos konkrét dologra, entitásra, eseményre is.

A másik fő névrészfunkció a megnevező (M), amely csak annyit árul el a névviselőről, hogy 'az a személy, akinek ez és ez a neve'. Ilyenek az idegen nyelvekben történő névadás után a magyar nyelvű közösségekbe került nevek, hiszen más információt a névviselőről nem árulnak el (82).

Külön alfejezet (86–90) szól a kétrészes családnévelőzményekről, illetve az azokban jelentkező névrészfunkciók kombinációjáról. Úgy vélem, továbbgondolásra érdemesek a szerzőnek némely névrészek kapcsolatáról tett megjegyzései. Ide sorolhatók például a *Kis/varga*, *Nagy/barta*; *György/kovács*, *Pál/diák*; *Hamar/varga* stb. típusú összetett nevek. Ez az alfejezet egyúttal arra is rávilágít, hogy a helynevek körében oly gyakori kétrészség a családnevek kategóriájában jóval csekélyebb mértékű. Ezt bizonyára elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a denotátum azonosítására és megkülönböztetésére szolgáló másik névrész többnyire egy másik személynév-fajta (keresztnev, becenév) által társul a családnévhez.

4. A következő alfejezetben (91–102) N. FODOR JÁNOS a Felső-Tisza-vidék családneveinek funkcionális-szemantikai elemzését végzi el fenti rendszerezési modellje szerint. Először részletezi a nevek névviselők szerinti gyakorisági arányait. A leggyakoribb 15 név között két néphez tartozásra utaló van; az összes közül magasan kiemelkedik a *Tót* és az *Oláh*. Foglalkozást jelzők: *Szabó*, *Varga*, *Kovács*, *Bíró* és *Varró*. Tulajdonságjelölők: *Nagy*, *Veres*, *Fodor*, *Tar*, *Kis*, *Fekete*. Rokoni kapcsolatot mutat a *Barta*.

A névrendszertani vizsgálatokban valószínűleg a legnehezebben elvégezhető feladat a nevek keletkezéstörténetének a felderítése, vagyis hogy megkülönböztető nevek milyen módokon, milyen névalkotó eljárásokkal keletkeztek. Az író ebben a fejezetben (111–20) tér el

leginkább a mintául választott HOFFMANN-féle névelemzési modelltől. Sajátos szemlélettel összevonja ugyanis annak az új nevek létrehozására szolgáló szintagmatikus és morfológiai szerkesztési eseteit az egyes denotátumok már meglévő, saját neveinek a szerkezeti változásaival. Tágabban értelmezi a jelentéshasadás fogalmát, és a névvé válás legáltalánosabb módjának tekintve a nem tulajdonnévi előzményűek (*Nagy, Erős* stb.) igen tág körére vonatkoztatja. A funkcionális-szemantikai kategóriáival összevetve ez azt jelenti, hogy az efféle egyrészes, S funkciójú elemek jelentéshasadással keletkeztek (a HOFFMANN-féle modell szerint az utóbbi mindig F funkciót eredményez).

A megkülönböztető nevek keletkezési módjának pontosabb megítélésében lényeges lehet például annak ismerete, hogy önmagukban használták-e őket vagy valamely egyéb személynév-fajtával (keresztnévvel, becenévvel) együtt. Az újabb korok ragadványneveihez hasonlóan valószínűsíthetjük, hogy N. FODOR JÁNOS névkorpuszában is nagy számban lehetnek metonimikus és metaforikus névalkotással létrejött családnévelőzmények. Ezeket (a ragadványnevekhez hasonlóan) feltehetőleg többnyire önmagukban (tehát nem névszerkezetben) használták a népi említésekben és szólításokban, s valóban S funkciójúak voltak.

Kérdéses a *-fi(a)* nyelvi elemet tartalmazó megkülönböztető neveknek mind a keletkezési módja, mind a funkcionális szerkezete. E köznevünk a korai magyar megkülönböztető nevek kialakulásakor még önálló szóként válhatott a kétrészes nevek alaprészévé, és F szerepű lehetett.

5. A kötet negyedik fő fejezete a Felső-Tisza-vidék kései ómagyar kori keresztneveit mutatja be. Ezekről a szerző azt tudja megállapítani, hogy sem a férfi-, sem a női nevek állományában, mennyiségi mutatóiban, használati gyakoriságában nincs lényeges eltérés a megelőző korokétól és más vidékekétől. Az adatok alapján az ómagyar korban a magyar keresztnévadásban még nem volt jellemző a névörökítés.

A kötetet egy angol nyelvű összefoglalás, a bőséges hivatkozott szakirodalom, az ábrák és a táblázatok jegyzéke, végül a tárgymutató zárja.

6. N. FODOR JÁNOSnak a kései ómagyar kori magyar személynévek vizsgálatáról készített kötetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy az nagyban hozzájárul az adott időszak magyar személynévadásának és névhasználatának az alaposabb megismeréséhez. A Felső-Tisza-vidék névanyagának elemzése az egész magyar nyelvterületre általánosítható következtetések levonására is alkalmas. Névelemző modellje további apróbb finomításokkal alapul szolgál majd számos újabb, a régi magyar személynévadásra irányuló kutatásnak.

BÍRÓ FERENC

**VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: A GYŐR
VÁRMEGYEI ÚJVÁROS XVIII. SZÁZADI SZEMÉLYNEVEI
Magyar Névtani Értekezések 5. Budapest, 2011. 283 lap**

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA lendületes névtani munkássága, melynek számos eredménye korábban a „Történeti személynévek a Rábaközben (1690–1895)” (Győr, 2006) című kötetben, valamint annak „18–19. századi személynévek a Rábaközben”